

ТЕРМИТЛАРНИНГ БУЮМ ВА МАТЕРИАЛЛАРГА ЗАРАР КЕЛТИРИШ**ХУСУСИЯТЛАРИ****Ғаниев Камолдин Халилович**

Фарғона давлат университети доценти

Мирзалиев Абдужаббор Маматюсуф ўғли

Фарғона давлат университети ўқитувчиси

Эсоналиев Одилжон Боходиржон ўғли

Фарғона давлат университети магистранти

Аннотация

Мақолада айни кунларда муаммо бўлиб келаётган йирик иншоотларни зарарланиши ва уларни аниқлаш усуллари ёритилган бўлиб бунда термитларнинг биоэкологияси, зарар келтириш хусусиятлари очиб берилган

Калит сўзлар: Термит, иншоот, Ғузур, Чирокчи, Косон, Иморат, ёғоч

Термитларни мамлакатимизнинг кўпчилик ҳудудларида аҳоли турар жойларини, тарихий-маданий обидалар, иншоотлар ва бошқа қурилишларнинг ёғоч қисмларини жиддий зарарлаб, мисли қўрилмаган даражада зиён етказувчи зараркунанда эканлигини алоҳида қайд қилиш зарур.

Юз куб сантиметр хажми эгаллаган 25 минг термитли бир оила, бир йил давомида тахминан 50 минг куб сантиметрли турли қўринишдаги целлюлозани йўқ қилади (Баева, Муминов, Лукьянова, Покивайлов, 1993).

Термитлар халқ хўжалигига жуда катта зарар етказади. Улар уй- жойларни, темир йўл шпаллари, телеграф ёғоч устунлари, шунингдек ёғочдан қўрилган бошқа иншоотлар, сомон билан ишланган пахса деворларни шикастлаб, жиддий зарар етказади. Бу зараркунанда, Ўзбекистонда Фарғона водийси (Риштон - Оқер, Олтиарик, Қува, Чуст, Чортоқ, Поп (Санг, Хужабод, Тўда, Поп шаҳри, Тошлоқ, Бўз, Мархамат), Тошкент шаҳри атрофи (Фозил тепа), Жиззах вилояти (Жиззах шаҳри, Жиззах, Ғаллаорол, Ғориш, Пахтакор, Зафаробод, Зомин, Дўстлик, Арносой туманлари), Самарканд (Самарканд шаҳри маркази Лангар кучаси, Иштихон, Каттакўргон, Пайарик, Бўлунғир, Нурабод туманлари), Кашқадарё (Қарши, Ғузур, Қамаша шаҳарлари, Ғузур, Чирокчи, Косон, Қамаша, Миришкор, Касби, Яккабўғ, Дехқонобод, Муборак, Шахрисабз, Нишон туманлари), Сурхандарё, (Термиз шаҳри, Ангор, Музробод, Шеробод, Термиз туманлари), Хоразм вилоятларида (Хива шаҳри, Хива, Хозарасп, Шовот, Янги арик, Ургенч туманлари), Қорақолпоғистон Республикасида (Нукус шаҳри ва Манғит,

Тахиатош, Шуманай, Мўйнок, Тўрткўл, Беруний, Элликкалга, Хўжайли туманлари), Бухоро, (Қоровулбозор шаҳри ва Қоракул, Шофиркон туманлари); Навоий вилоятларида (Нурота, Конимех, Кизилтепа, Кармана, Новбоҳар туманлари)да жуда кўпайиб катта талофат етказмоқда. Натижада минглаб хонадонлар, корхона, мактаб, болалар муассасалари, касалхона, молхона, омборхона, меҳмонхона каби биноларда ёғоч ва ёғоч маҳсулотлари кучли зарарланган. Термиз шаҳрида аэропорт ҳудуди ва бинолари ҳам термитлардан зарар курган. Хатто айрим шаҳар ва қишлоқларда хонадон эгалари ўз турар-жойларини ташлаб кетишга мажбур бўлганлар.

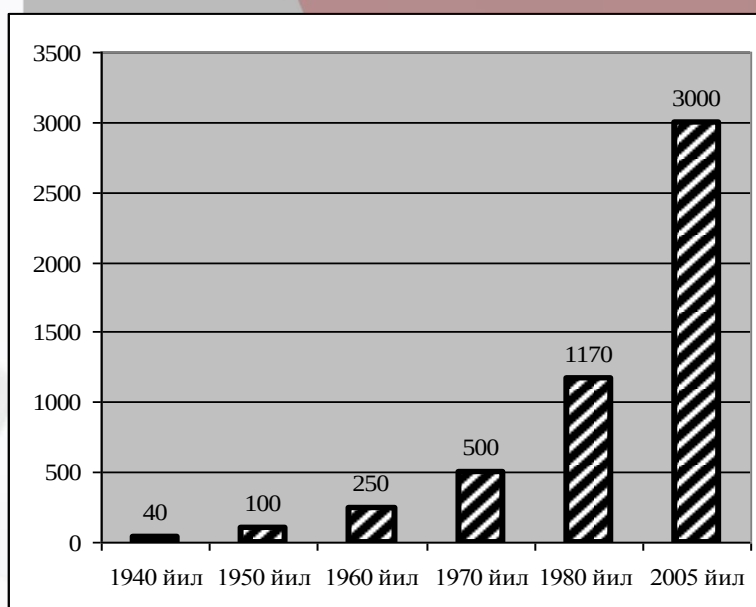
Термитларнинг етказаётган зарари йилдан-йилга ортиб бормоқда. Термитларнинг вайронагарчилиги туфайли келтирган зарари ҳеч бир мамлакатда аниқ ҳисоблаб чиқилмаган. АҚШдаги ҳисоблар шуни кўрсатадики, бу давлатда термитлар талофатидан 1938 йили 40 млн доллар зарар кўрилган бўлса; ўтган асрнинг 50 йиллари-100; 60 йиллари- 250 млн долларга ортган; 70 йиллари-500; 1982 йили 1,17 млрд долларни ташкил қилган. 2000 йиллар бошига келиб термитларга қарши ҳар йили 2 млрд. доллар сарфлансада, талафотдан келтирилган зарар 1 млрд. ошган.

2002 йил эълон қилинган маълумотларда (Аминова, 2002) биргина Қорақалпоғистон Республикасининг термитлардан кўрган зарари 900 млн. дан ошиб кетган.

АҚШда термитлардан кўрилган иқтисодий зарар (млн. доллар ҳисобида)

Марказий
термитларнинг
Туркменистонга
катта иқтисодий зарари
маълум. Тожикистонда
термитлар муаммоси
республиканинг шимолий
минтақасида кескин ва
жиддий тус олди. Айниқса
Хўжанд ва Конибодом
шаҳарларига термитлар катта
иқтисодий зарар келтирмоқда.

Осиёда

Термитларнинг

вайронагарчилик фаолияти асосан ёғочдан қурилган уйлар Хитой, Вьетнам, Конго, Австралия ва Миср каби мамлакатларда ҳалокатли тус олган. Биргина Австралияда термитлар туфайли ёғочдан қурилган 3 млн дан ортиқ бинолар шикастланган. АҚШ

<https://conferencea.org>

нинг Калифорния штатида тахминан 4 мингдан ортиқ фирмалар фаолияти бу штат хонадонларини термитлардан ҳимоя қилишга қаратилган.

Республикамизнинг барча ҳудудларида, айниқса Фарғона водийси, Сурхон, Қашқа ва Хоразм воҳалари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида термитлар минглаб хонадонлар, корхона, мактаб, болалар муассасалари, касалхона, меҳмонхона, омборхона, молхона бошқа иншоотларга жиддий зарар келтирмоқда.

ва

Шундай қилиб тупроқ-термит турлари асосчилари ҳеч қандай материалларга зарар

етказмайдилар. Қанотли термитлар оммавий учган даврда турли мосламалар ва аппаратураларга кириб қолиб уларни ифлослаши мумкин. Аммо бунда уларнинг зарари ҳар қандай озиқланмайдиган бошқа ҳашаротлари зараридан ортиқ бўлмайди.

Барча термитларнинг асосий зарарлаш табақа ва ривожланиш фазалари қанотсизларидир. Озиқа материалларига тушиб қолган бита-яримта термит зотлари, қоидага биноан оз-моз бўлсада у ерда яшай олмайди ва сезиларли даражада ҳам зарар етказмайди. Термитларни қониқарли ҳаёт кечириши учун ташқи шароитдан ташқари мос равишда ҳар бир тур учун маълум даражада улар зотларининг минимал сони бўлиши керак. Аммо тубан термитларда ташқи муҳитдан изоляцияланган кичик гуруҳлари ҳам кўшимча жинсий зотлар ҳосил қилиши туфайли ундан янги оила ривожланиб кучли зарар беради.

Тупроқ ва қуруқ ёғоч термитларнинг ҳаёт кечиришида биозарарланиш нуқтаи назаридан жиддий тафовут мавжуд. Қуруқ ёғоч термитлари камера ва йўлларини қуриш учун фақат ёғочни кемириб улар чегарадан ташқарига чиқмайдилар. Унинг наслсиз табақалари қурилиш ва конструкцияларга фақат ёғоч элементлари ва буюмлар орқалигина ўтиши мумкин. Бу термитлар зарарланган ёғочлар билан ноозиқа материаллари орасида контакт бўлгандагина уларга ўтиши мумкин.

Тупроқ термитлари озиқа излаш мақсадида уядан бир мунча масофага кетиши мумкин. Бунда улар йўлига дуч келган бир қанча ноозиқа материалларни кемирадилар. Термитлар лой-сувоқ галерея қуришда, турли бўшлиқларни лой сувоқлар билан тўлдириб кўпчилик аппарат ва асбобларни ифлослайди. Бу термитларнинг йирик оилалари бўлиб, биноларнинг барча қисмига тарқалади, кўп сонли колониялар ҳосил қилиб натижада келтирадиган зарари жиддий равишда ортиб боради.

Соҳа мутахассисларининг кўп йиллик тажрибалари шуни кўрсатадики, биноларни термитлардан ишончли ҳимоя қилиш уни тўғри лойиҳалаш ва қуриш орқали амалга оширилади. Зарарланган биноларда термитларга қарши кураш анча-мунча маблағ талаб қилади. Ҳар қандай бинони қуришда уни тупроқ термитлар зараридан узоқ муддатда ҳимоялаш мақсадида икки масала (вазифа) ҳал қилинади: қурилиш амалга ошириладиган бинолар остидаги тупроқда термитларни қириб йўқотиш ва бино атрофидаги тупроқдан унга термитлар ўтишини олдини олиш.

Биринчи вазифани ҳал қилишда йирик бинолар ости пойдевор ётқизиш учун 1,5 м ва ундан чуқурроқ қазилиб тупроғи олинади ва тупроқ билан бир йўла термитлар ҳам чиқариб олинади. Қурилиш остидаги тупроқ чуқурроқ ёки умуман қазиб олинмаганда иморатлар мўлжалланган майдонларда кимёвий препаратлар билан ишлаб чиқилади, сўнгра тупроқ ағдарилиб чопиб чиқилади ва йўл ғалтакмаси билан ер зичланиб чиқилади.

Иморатлар мўлжалланган майдонларда термитларни сув бостириш йўли билан ҳам йўқотиш мумкин.

Иккинчи вазифани ҳал қилишда уйлар қурилиши амалга ошириладиган лойиҳалар комплекс тадбирларнинг моҳияти шундаки, термитлар ер ости уясидан биноларнинг ёғоч конструкциялари ва бошқа қисмларига бўлган йўлига ўтиб бўлмайдиган кучли механик тўсиқ-термитоизоляция ҳосил қилишдир.

Ёғоч конструкцияли бинолар термитларни ўтказмайдиган, фундамент ва таянч деворларининг пастки қалинроқ қисми баландроқ бўлган, пишган ғиштларни теришда эса юқори маркали цементдан тайёрланган мураккаб қоришма ишлатилган, темирбетон ва бошқа термитларга қарши пишиқ материаллардан дастлаб тупроғи зичланган бетон ёстикқа жойлаштирилган асосга ўрнатилиши керак, ёки иморатнинг ярим ер тўласи тамоман шу материаллардан ишланган бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев И.И. Туркистон термитининг (*Anacanthotermes turkestanicus* Jacobs) энтомопатоген замбуруғларга мойиллиги. // Ўзбекистон биология журнали. - Ташкент, 2001. 2. -Б. 49-52.
2. Алимджанов Р.А Инструкция по борьбе с термитами, повреждающими жилые и хозяйственные помещения // Ин-т зоол. и паразит. АН ЎзССР, Информ. -Ташкент, 1971. № 51. -С. 14.
3. Давлетшина А.Г. Результаты опытов по борьбе с туркестанском термитом в голодной степи // В сб. Термиты и меры борьбы с ними. - Ашхабад, 1962.-74-83.
4. Давлетшина А.Г., Сапарбеков А. Рекомендации по противо - термитной профилактики и борьбе с термитами в Ўзбекистане. Упр. внедрения и пропаганды достижений науки и передового опыта Гос. агропром комитета Ўзбекской ССР. - Ташкент, 1986. -13 с.